

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ ГАВРИЇЛА КОСТЕЛЬНИКА

Доктор філософії Гавриїл Костельник, один із найосвіченіших та найавторитетніших священиків Української греко-католицької церкви на Західній Україні кінця 1920-х – початку 1940-х років, у своєму житті та пастирському служінні був щирим і послідовним прихильником української національної ідеї. Його погляди на місце і роль УГКЦ у визвольних змаганнях українського народу у міжвоєнний період – важливий складник наукової спадщини видатного львівського мислителя, практично невичерпне джерело розвитку та збереження української духовності. Ключові слова: українознавство, Українська греко-католицька церква, українська національна ідея.

Від другої половини XIX століття центром відродження української культури стала Галичина. Коли у Східній Україні українське слово й українська культура суворо переслідувалися російським царським режимом, то в Галичині, під владою Австрії, політичні умови були більш демократичними. Уже з середини XIX століття Львів став осередком національного пробудження русинів. Про це свідчить поява «Руської трійці» та маніфесту Головної Руської Ради 1848 року про національну єдність галицьких русинів з братами над Дніпром. У 1868 р. тут виникла «Просвіта», а в 1873 р. – Товариство імені Шевченка, яке у 1892 р. перетворилося на справжню академію наук під назвою Наукове товариство імені Шевченка зі своїм видавництвом, бібліотекою, музеєм тощо [12, с. 163-164]. Львів став осередком митрополії Греко-католицької церкви, яка була головним захисником прав русинів. Наприкінці XIX – на початку XX ст. до Львова прибула значна кількість національно-свідомих діячів науки і культури зі Східної України на чолі з істориком Михайлом Грушевським. У 1913 р. на 83 українські часописи у всьому світі у Львові припадало 65, а на 410 неперіодичних друкуів – 299 [10, с. 1409].

Після першої світової війни Галичина опинилася під владою Польщі, яка жорстоко переслідувала український національний рух. Та українська національна ідея в Галичині пустила глибоке коріння й ліквідувати чи зупинити її вже було неможливо.

Не останню роль у процесі розвитку українознавства в Галичині відіграла Українська греко-католицька церква (УГКЦ). Одним із найбільш авторитетних та освічених священиків Української греко-католицької церкви на Західній Україні наприкінці 1920-х – на початку 1940-х рр., переконаним прихильником української національної ідеї був Гавриїл Костельник.

Професор греко-католицької богословської Академії у Львові, автор численних філософських творів і релігійних трактатів, літературознавчих і мовознавчих досліджень, праць з історії християнської церкви о. Гавриїл Костельник і досі залишається незаслужено замовчуваною постаттю в українській філософії, теології та культурі. Важливість і багатство досліджуваних предметів, різноманітність способів їх аналізу й аргументації висновків Г. Костельника, ясність викладу і виразність його мови роблять твори о. Гавриїла дуже доступними і важливими, корисними для всіх читачів.

В останні роки інтерес до наукового доробку, релігійної та культурно-освітньої діяльності Г. Костельника поступово зростає. Прикладом цього може бути дисертаційне дослідження Ірини Мірчук «Філософські погляди Гавриїла Костельника» (2002), збірник наукових праць зарубіжних і вітчизняних учених «Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини» (2007), виданий за матеріалами наукової конференції, присвяченої 100-й річниці виходу збірки поезій Г. Костельника «З мого валала», яка відбулась у листопаді 2004 р. в Новому Саді (Сербія і Чорногорія) [1] та вибрані твори Гавриїла Костельника «Ultra posse» (2008) [4].

Аналіз останніх публікацій продемонстрував ряд напрямів дослідження наукового доробку вченого, зокрема львівська дослідниця Наталя Мадей проаналізувала погляди Гавриїла Костельника на історичну генезу, природу і сутність унії, його твердження про звільнення церкви від латинізації, повернення до власного східного обряду, вироблення нової ідеології унії як утілення давньої єдності

християнства [11]. Олександр Пагіря у своєму дослідженні «Гавриїл Костельник та ОУН: проблема стосунків (1941–1948 рр.)» на основі маловідомих архівних документів аналізує стосунки богослова і громадського діяча Г. Костельника з ОУН у 1941–1948 рр. і доводить, що загибель Г. Костельника пов'язана з протиставленням радянських силових структур і українського націоналістичного підпілля в Західній Україні у післявоєнний період [13]. Дослідник Олег Гірник у своїй ґрунтовній передмові до збірки творів Г. Костельника «Ultra posse» наголошує на важливості детального вивчення наукового доробку о. Гавриїла Костельника, оскільки його філософське вчення і погляди на роль церкви у державі могли б допомогти у боротьбі з хворобами сучасної секуляризації. Костельник приділив цим пошукам дуже багато уваги [див.: 2].

Ігор Загребельний також вказує на актуальність філософської спадщини о. Гавриїла Костельника. При цьому автор зазначає, що сучасні християнські мислителі світового масштабу ведуть діалог з Ніцше, Сартром, Дерідом, яких важко «запідозрити» у прихильності до християнства. То ж хіба можна вважати «віровідступництвом» дослідження творчості Г. Костельника та використання його ідей? Варто пам'ятати, що наш час теж ставить християн України і світу перед певним вибором: або конформізм, або пошуки нових «катакомб». Мислити за шаблоном, засуджувати Костельника і водночас демонструвати конформізм щодо сучасних антихристиянських і антиукраїнських явищ безумовно легше, ніж бути по-християнськи принциповим і шукати шляхів спротиву новітньому секуляризму, природу якого намагався збагнути львівський мислитель [див.: 3].

Гавриїл Костельник ніколи не стояв осторонь тих політичних і культурних подій, свідком яких він був. Він належить до мислителів, які значно випереджали свою добу. Людина глибокої філософської та наукової ерудиції, Костельник умів піднятися над частковими проблемами міжконфесійних стосунків і мислити глобальними інтересами церкви і суспільства. Його хвилювали питання «культурної притомності» уніатської церкви, а отже й питання збереження національного характеру УГКЦ.

Мета статті – привернути увагу дослідників української релігійної філософської думки на певні аспекти творчого доробку видатного філософа першої половини ХХ століття о. Гавриїла Костельника, що стосуються ролі та місця Української греко-католицької церкви у процесі боротьби за національну незалежність Галичини у міжвоєнний період, розкрити культурну та освітню діяльність львівського мислителя.

Філософ-богослов Гавриїл Костельник був людиною європейської вченості (упродовж 2,5 років навчався у Швейцарії, здобув ступінь доктора філософії), отже, добре орієнтувався у найновіших світоглядних ученнях і здобутках європейської науки і культури. Добре орієнтувався у політичних процесах. Він чуйно вловлював ідеологічні спекуляції на догоду певним політичним силам, особливо, якщо це стосувалося його рідної України.

Перебуваючи під впливом визвольних змагань українського народу, Г. Костельник пише поему «Встань Україно!», в якій чітко стає на бік національної ідеї. Поема з'явилась у Львові 1918 р. і складалася з 12 поезій, де йдеться про поневолену Україну під польським і російським ярмом. Як зауважували тогочасні критики, Гавриїл Костельник одним із перших серед галицького духовенства під час першої світової війни своїм запальним словом закликав народ прозріти і піднятися з колін. Вважаючи Україну, пошматовану численними загарбниками, єдиною державою, звертається до неї як до цілісного етнічного організму:

«Встань Україно! Виведи діти свої на світло:
Розбиті вже двері підземних тюрем,
Де сини твої сиділи запроторені!
Я прибудень, я – прибутень,
Я, що чудом спасся з розбитого твого корабля.
Кличу до тебе:
Встань Україно – ненько! Сядь на золотий престол!
Убирайся в золотий шолом, возьми золоте берло в руки,
Мечем опережися
І володій над своїми дітьми!» [5, с. 1].

Згодом у статті «Яка наша народна назва?», надрукованій у «Календарі Просвіти» за 1920 рік, Г. Костельник дає таку відповідь на поставлене запитання: «Не може бути краща й відповідніша назва для нашого народу, як назва українець, а для батьківщини нашого народу – Україна. З цією назвою пов'язане й нове відродження нашого народу» [9, с. 167]. Ще один твір, написаний 1935 року та проігнорований видавцями – «Чом сом постал українець?». Г. Костельник багато присвятив у цій статті проблемі москвофільства та повністю розкрив свою національну ідентичність [6].

Саме під час Першої світової війни постало в політиці Австрії польське і українське питання. Розпалася велика імперія, наближався мирний договір, Україна сподівалася відвоювати самостійність. І ось, не інакше, як на замовлення певних кіл, з'являється книга з тенденційними, спеціально підібраними фактами історії, які свідчать проти Українців – вони, мовляв, не варті своєї держави, бо ніколи не були окремим народом. Це ті самі русини, що й росіяни. Професор Краківського університету Станіслав Смолька 1916 р. опублікував солідну, фундаментальну, на його погляд, працю (460 с.). Вона відразу була перекладена французькою мовою, що свідчить про намагання видавців ознайомити з її змістом усю Європу.

У 1917 р. Г. Костельник пише відповідь-рецензію на книгу професора С. Смольки «Російський світ» (Die russische Welt). Г. Костельник – треба віддати належне його мужності – звернув увагу на політичний мотив виходу такої великої за обсягом книги у воєнний час, коли її ініціатори не рахувалися з витратами. Навіщо видана ця книга, ще незавершена, з таким поспіхом і розрахована на всю Європу? – запитує Гавриїл Костельник, і роз'яснює: «Не може бути сумніву, що кн. п. Смольки обчислена на те, щоби Українці стратили на вартости в очах тих кругів, для котрих та книга призначена. А оскільки більше Українці стратять, остільки більше Поляки зискають» [8, с. 5].

Граючи на відмінності вимови німецьких слів russisch і reussisch, п. Смолька доводить усій Європі, що українці не можуть мати жодних претензій на суверенність. Щоправда, – слід віддати належне професорові Краківського університету, – у книзі виділено як особливі українські пісні й літературу, мову, фольклор – усе це підкреслює природний характер народу, але не засвідчує його політично-соціальних прав. Костельника обурює ненависть автора до всього українського, відверта зневага національної свідомості, мови і віри. Українське духовенство представлено у книзі п. Смольки «найсумніше» – воно не лише «поверхово католицьке», а й радикальне, «наглядно безбожне». Автор книги висміює церковні звичаї й обряди, українських святих, вип'ячує темноту, неосвіченість священників, вимагає введення целібату. Особливо польський автор наголошує на безбожності інтелігенції та вихованців духовних семінарій, священникових синів і доньок.

Костельник переконаний, що подібну зневагу до церкви українського народу та її духовенства польський автор почерпнув із «полемічно неврівноваженої» брошури єпископа Григорія Хомишина «В ім'я правди». Відомо, що під час відсутності митрополита на Україні (А. Шептицький був інтернований у Росію в 1914-1917 рр.) єпископ Станіславський Григорій Хомишин запровадив у своїй дієцезії григоріанський календар і целібат духовенства. У цій брошурі українське греко-католицьке духовенство представлено у найчорніших фарбах, особливо наголошено на безбожності одружених священників. Спираючись на цю брошуру, краківський професор пішов далі – він висміює навіть церковнослов'янську мову богослуження східного обряду як штучну і неправильну. Серед усіх цих розмірковувань професора Смольки Гавриїл Костельник бачить єдину мету – популяризувати діяльність єпископа Хомишина, захищати католицьку політичну лінію, спрямовану на латинізацію греко-католицької церкви в Україні. У цьому Костельник вбачає шкоду не лише для церкви, а насамперед підірвав української національної справи, бо «в нашій народі квестія національна стала квестією життя» [8, с. 26]. Оскільки політика приниження всього, що підкреслює особливості греко-католицизму, веде до нівеляції національних особливостей, то це загрожує самому існуванню українського народу.

Закиди п. Смольки щодо атеїзму молоді чи невігластва уніатських священників Костельник спростовує прикладами-спогадами з власного досвіду. При цьому він наголошує, що «атеїзм молодшої генерації нашої інтелігенції досить поширений, але він принагідний, хвилевий, переходовий» [8, с. 40]. Найбільше ним захоплюються студенти університету, і це характерне для всього світу. Причиною такого захоплення є поширення науки і творів атеїстичних філософів та письменників. Очевидно, йдеться про твори французьких екзистенціалістів.

Костельник є реалістом, він шукає шляхів порятунку релігії. У часи, коли вже не можна не визнавати досягнень науки, віруючу людину можуть врятувати сильна віра і вправи у релігії, які оживляють і оздоровлюють людську душу.

Найбільшу загрозу для душі людини мислитель бачить не в науках, а в атеїзмі, який є новою вірою. Саме атеїзм є державною релігією в СРСР, – пише Костельник. Сталін як папа судить членів своєї партії за догматичні ухили-сресі. Як бачимо, у 1937 р., а саме тоді була опублікована праця Г. Костельника «Релігійні фалші нових часів», він добре розумів, що відбувається у найближчому зарубіжжі. Отже, був вдумливим і політиком, і громадянином.

Як філософ і мислитель Костельник добре знав, що релігійна віра базується на глибоких, здебільшого фанатичних переконаннях: «Людам лекше відректися вітчизни, національності, ніж релігії, бо в релігії приходиться до виразу все, що людина вважає за найглибшу правду та за свою найсвятішу повинність. Людина зростається зі своєю релігією, тому релігія стає, що так скажу, найглибшим «я» людини, без якого вона не може ані уявити собі свого життя. Розстатися зі своєю релігією це для загалу людей таке, як дати собі вирвати своє серце» [7, с. 8]. Те ж саме можна сказати і про атеїзм як нову віру. Тому він такий небезпечний у суспільстві: «Тільки віра може так засліплювати людей, що вони, хоч зрештою мудрі й учені, в справах своєї віри будуть цілком безкритичні – аж до безумства» [7, с. 9]. Дуже небезпечним для суспільства є релігійний фанатизм, який розпалює релігійні війни – це найганебніші та найкривавіші людські вчинки.

Майже всі свої богословські та філософські твори написав Г. Костельник, перебуваючи на посаді помічника священика Преображенської церкви о. Володимира Садовського – викладача духовної семінарії, відомого противника латинізації церковного обряду в українській церкві. На сторінках редакційного Гавриїлом Костельником журналу «Нива» о. Садовський виступив з пропозицією спалити всі зіпсовані латинськими доповненнями уніатські богослужбові книги і замінити їх візантійськими, східними. Суперечка між Сходом і Заходом у християнській церкві була дуже актуальною для греко-католицької церкви в Україні у 20-30 рр. ХХ ст., тут були досить сильні намагання перейти на латинський обряд. Зацікавлений у цьому був не лише польський католицький єпископат, а й сам Ватикан. У цьому переконався Г. Костельник під час подорожі до Риму 1925 р. з групою прочан. Його розмірковування над проблемою відносин Сходу і Заходу щодо церковних справ вилились у ряд праць – «Спір про епikleзу між Сходом і Заходом» (1928), «Апостол Петро і римські папи, або догматичні підстави Папства» (1931), «Викляті святі – Кирило та Мефодій» (після 1927), «Розвиток папства в перші п'ять віків» (1933) та ін. У цих працях автор відверто заперечує спроби латинізації української церкви, відстоює самобутність її на основі збереження східного обряду як це було зумовлено Берестейськими угодами. За такі переконання Костельник був звільнений з посади редактора журналу «Нива», а згодом його позбавлено кафедри в Богословській академії і переведено у кафедральний собор під безпосередній нагляд Митрополита.

Сучасник і очевидець тих подій о. Йосиф Кладочний переконаний, що до всіх описаних змін у житті Костельника був причетний Ватикан. Адже праця «Спір про епikleзу» викликала гостру рецензію єзуїта Спечіля, який звинувачував автора праці в неортодоксальності (незгодою з ученням церкви). «Костельник досить гостро відповів своєму опоненту – почалась гостра полеміка, що в кінці кінців призвела до конфлікту з Римом» [14, с. 9]. Римові не могли сподобатись і «вольнодумства» Костельника – професора філософії. Отець Й. Кладочний згадує, що «Костельник викладав свій предмет вільно, може, аж надто вільно як для студентства теології першого курсу» [там само]. Ще більш негідним, з погляду Риму, було відстоювання редактором «Ниви» права одруження священиків, виступи його проти celibату. Митрополит Шептицький був змушений виконати волю Риму – усунути Костельника від викладання в Академії, а також з посади редактора, але він ніколи не полишав поза увагою свого здібного й розумного учня, а навіть був його однимумцем щодо необхідності запобігання спробам латинізації української церкви.

Після заборони викладати в Академії Костельник став під протекцією Митрополита архиєпархальним проповідником – кожної неділі і в свята виголошував коротку, глибоко змістовну проповідь у церкві Св. Юра. Він також займав посаду гімназійного катехита і співпрацював у Преображенській церкві з її стареньким парохом о. Дометом Садовським.

Сучасник тих подій о. Кладочний вважає, що «моральні утиски» Риму стали однією з причин переходу Костельника на православ'я. Крім бажання відплати Римові, Г. Костельник керувався ще й іншим мотивом. Й. Кладочний називає це «страхом перед большевиками». Коли Сталін постановив знищити греко-католицьку церкву, то її могло врятувати лише «возз'єднання» з православ'єм. Очевидно, Гавриїл Костельник це розумів, тому намагався вберегти і мирян, і клір від арештів і знищення.

У висновку цього дослідження вважаю важливим підкреслити актуальність продовження дослідницької роботи над творчим доробком о. Гавриїла Костельника. Його філософська спадщина є багатою та різноманітною – це й теоретичне осмислення логіки і змісту секуляризації, і екзистенційне переживання «смерті Бога», і відвічний конфлікт Божої мудрості та мудрості «світу цього», і драма українського греко-католицизму, невід'ємна від драми історичного буття української нації. Ми спробували проаналізувати тільки окремі з них, які, на наш погляд, найбільше відображали ставлення о. Костельника до ролі української церкви у плані збереження культурного потенціалу українського народу та його духовності.

І постать, і творчість, і вчинки Гавриїла не перестають бути загадкою, чим привертають увагу дослідників. Нині є можливість позбутися політичної заангажованості та намагатись якнайповніше вивчити спадщину й осмислити долю цієї неоднозначної людини.

Література

1. Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: збі. наук. праць. – Львів-Ужгород: Гражда, 2007. – 526 с.
2. Гірник О. Пошук ідентичності як «*principium movens*» творчості Гавриїла Костельника / О. Гірник // Костельник Г. *Ultra posse*. Вибрані твори / Упорядкування та передмова о. Олега Гірника; Дизайн серії Надії Пономаренко. – Серія *Ucrainica: ad fontes*. Книга III. – Ужгород: Гражда, 2008. – С. 17-89.
3. Загребельний І. Отець Гавриїл Костельник: актуальність позаконфесійного вивчення [Електронний ресурс] / Релігія в Україні. 23.09.2013. / І. Загребельний. - Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/bogoslovyia/23380-otec-gavriyil-kostelnik-aktualnist-pozakonfesiijnogo-vivchennya.html>
4. Костельник Г. *Ultra posse*. Вибрані твори / Г. Костельник; [упоряд. та передмова о. Олега Гірника; Дизайн серії Надії Пономаренко]. – Серія *Ucrainica: ad fontes*. Книга III. – Ужгород: Гражда, 2008. – 400 с.
5. Костельник Гавриїл. Встань, Україно! Пісні неволі й визволення / Г. Костельник – Львів: “Діло”, 1918. – 40 с.
6. Костельник Гавриїл. Чому я став українцем. Передрук з “Діла” / Г. Костельник – Львів, 1935. – 15, 16, 18, 19, 20 жовтня. – 36 с.
7. Костельник Г. Релігійні фалші нових часів / Г. Костельник // Відбитка з “Ниви”. – Львів, 1937. – 33 с.
8. Костельник Гавриїл. У відповідь проф-ви Станіславови Смольці з нагоди его книжки “*Die geussische Welt*” / Передрук з “Ниви” / Г. Костельник. – Львів, 1917. – 63 с.
9. Костельник Г. Яка наша народна назва? / *Ultra posse*. Вибрані твори / Упорядкування та передмова о. Олега Гірника; Дизайн серії Надії Пономаренко. – Серія *Ucrainica: ad fontes*. Книга III. – Ужгород: Гражда, 2008. – С. 165-167.
10. Кубійович В. Енциклопедія українознавства / В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1962. / Перевидання в Україні. – Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1994. – Т. 4. – С. 1200-1600.
11. Мадей Н. Концепція Української греко-католицької церкви Г. Костельника / Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: Збірник наукових праць // Н. Мадей. – Львів-Ужгород : Гражда, 2007 – с. 175–182.
12. Мушинка М. Співпраця Гавриїла Костельника з “Українською Загальною Енциклопедією” / Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: Збірник наукових праць / М. Мушинка. – Львів-Ужгород: Гражда, 2007 – С. 163-169.
13. Пагіря О. Гавриїл Костельник та ОУН: проблема стосунків (1941-1948 рр.) [Електронний ресурс] / О. Пагіря. – Режим доступу: // <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/41472>
14. Стасюк Олександра. Хто згладив Костельника? / Франкова криниця / О. Стасюк. – № 51 (103). – 20 грудня 1991 року.

Summary

Mirchuk I. Ukrainian National Idea in the Philosophical Heritage of Gabriel Kostelnyk. Ph.D Gabriel Kostelnyk is one of the most educated and most respected priests of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) in Western Ukraine in the late 1920s – early 1940s; in his life and pastoral ministry, he was a sincere and consistent supporter of the Ukrainian national idea. His views on the place and role of the UGCC in liberation struggle of the Ukrainian people during the interwar years are an important part of the scientific heritage of this outstanding thinker who lived in Lviv and it is really an inexhaustible source of development and preservation of Ukrainian spirituality. Keywords: Ukrainian studies, Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC), Ukrainian national idea.